

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-1-60>**Вікторія ЗВЄКОВА,***orcid.org/0000-0002-6044-8814**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри загальної педагогіки і спеціальної освіти**Ізмаїльського державного гуманітарного університету**(Ізмаїл, Одеська область, Україна) vikazvekova19@gmail.com***ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ**

Знання про інтелектуальні порушення стає важливим у дефектології, привертаючи увагу не лише олігофрено-педагогів, а й фахівців із суміжних галузей: психологів, невропатологів, психіатрів, ембріологів та генетиків. Це важливо, оскільки кількість осіб із такими порушеннями залишається високою, що викликає занепокоєння. Світова статистика підтверджує це. Отже, головне завдання полягає у створенні умов для ефективної корекції розвиткових порушень у дітей.

У нашій країні освітні та виховні процеси для дітей з інтелектуальними порушеннями відбуваються у спеціалізованих дошкільних та шкільних закладах, які входять до системи освіти та охорони здоров'я. Діти з глибоким ураженням центральної нервової системи отримують освіту та піклуються про них у дитячих будинках соціального захисту за спеціальними програмами.

Для підвищення ефективності навчання необхідне належне обладнання спеціалізованих закладів. Тому виникає потреба у максимально точній диференціальній діагностиці, але перед цим важливо зрозуміти особливості дітей з інтелектуальними порушеннями, їх пізнавальну активність, емоційно-вольову сферу та поведінку. Діти з інтелектуальними порушеннями потребують особливої уваги та підтримки у навчально-виховному процесі. Їхні особливості вимагають індивідуалізованого підходу та використання спеціальних методик і технологій. Робота з цією категорією дітей вимагає від педагогів глибокого розуміння їхніх потреб, можливостей та особливостей. У цьому контексті важливо розглянути ключові аспекти роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями, а також визначити ефективні методи та стратегії, спрямовані на їхнє успішне соціальне та навчальне включення. У даній статті ми детально розглянемо особливості роботи з цією категорією дітей та запропонуємо практичні рекомендації для педагогів і фахівців у сфері спеціальної освіти. Зокрема, розглядаються підходи до навчання, виховання та соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями. Звертається увагу на необхідність індивідуалізованого підходу до кожного учня з урахуванням його потреб і можливостей. Також обговорюються методики та методи, які можуть бути ефективними у роботі з цією аудиторією, включаючи використання різноманітних навчальних технологій та інтерактивних методів.

Ключові слова: *особливості, інтелектуальні порушення, спеціальна освіта, корекція, виховні процеси.*

Viktorii ZVIEKOVA,*orcid.org/0000-0002-6044-8814**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Special Education**Izmail State University of Humanities**(Izmail, Odesa region, Ukraine) vikazvekova19@gmail.com***WORKING WITH CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES**

Knowledge of intellectual disabilities becomes crucial in defectology, attracting the attention not only of oligophrenic educators but also of professionals from related fields: psychologists, neurologists, psychiatrists, embryologists, and geneticists. This is important because the number of individuals with such disorders remains high, causing concern. Global statistics confirm this. Therefore, the main task is to create conditions for the effective correction of developmental disorders in children.

In our country, educational and upbringing processes for children with intellectual disabilities take place in specialized preschools and schools that are part of the education and healthcare system. Children with severe central nervous system impairment receive education and care in social protection childcare facilities under special programs.

To enhance the effectiveness of education, specialized institutions require appropriate equipment. Therefore, there is a need for precise differential diagnostics, but it is important to first understand the characteristics of children with intellectual disabilities, their cognitive activity, emotional-volitional sphere, and behavior. Children with intellectual disabilities require special attention and support in the educational process. Their characteristics necessitate an individualized approach and the use of special methodologies and technologies. Working with this category of children requires educators to deeply understand their needs, capabilities, and peculiarities. In this context, it is important to

consider the key aspects of working with children with intellectual disabilities and to identify effective methods and strategies aimed at their successful social and educational inclusion. This article will thoroughly examine the specifics of working with this category of children and offer practical recommendations for educators and specialists in the field of special education. Specifically, approaches to teaching, upbringing, and socialization of children with intellectual disabilities are discussed. Emphasis is placed on the need for an individualized approach to each student, taking into account their needs and abilities. Additionally, methodologies and methods that can be effective in working with this audience are discussed, including the use of various educational technologies and interactive methods.

Key words: characteristics, intellectual disorders, special education, correction, educational processes.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти в Україні переживає зміну підходів до навчання та виховання, активно шукає нові напрямки, технології та методики. Особливістю сьогодення є перетворення та удосконалення змісту освіти на всіх її рівнях. Враховуючи зміни в законодавстві та гуманізацію відносин у сфері освіти, виникає необхідність в подальшому вдосконаленні процесу навчання, виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Однією з провідних груп серед них є діти з інтелектуальними порушеннями, зокрема розумовою відсталістю різного ступеня тяжкості. Це пояснюється поширенням нових комбінацій порушень та значним зростанням кількості дітей із цими порушеннями в освітніх закладах, як спеціальних, так і інклюзивних.

Аналіз досліджень. Дослідження щодо особливостей розвитку психіки дітей з порушеним інтелектом проводили такі вчені, як Л. Занков, В. Петрова, Б. Пінський, С. Рубінштейн, І. Соловйов, Ж. Шиф. В Україні цією проблемою займалися такі науковці, як Л.С. Вавіна, А.М. Висоцька, О.В. Гаврилов, Ю.В. Галецька, О.В. Гармаш, В.В. Золотоверх, А.А. Колупаєва, М.П. Матвеєва, Н.Д. Мацько, Т.В. Сак, В.М. Синьов, О.П. Хохліна та інші. Дослідження організації допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями та їхнім батькам проводили М.В. Бірюкова, М.Г. Генінг, С.Д. Забрамна, Н.Б. Лур'є, Т.Н. Чернікова. Питання емоційних порушень вивчалися з різних позицій у працях Л. Божовича, В. Лебединського, Ю. Міланича, В. Мухіної, О. Нікольської, В. Прокоф'євої. В дослідженнях Т. Антоненко, В. Бачиніна, Н. Крилової, Л. Ковалевої, В. Толстиха, П. Якобсона та інших велика увага була приділена пошуку засобів та методів формування емоційної культури у дітей різних вікових груп.

Мета статті полягає у глибокому та всебічному вивченні проблем та завдань під час виховання та навчання дітей з інтелектуальними порушеннями як об'єкту вивчення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «корекція» в сучасній науковій літературі належить до термінів соціальної педагогіки (О. Безпалько, Р. Вайнола, М. Галагузова, А. Капська, А. Мудрик);

спеціальної педагогіки (В. Бондар, С. Гончаренко, Т. Нікуленко, І. Підласий, В. Синьов, М. Супрун), психології (О. Степанов), соціальної роботи (В. Курбатов, Е. Холостова). Сучасні дослідники визначають поняття «корекція» як комплексний процес або систему заходів, спрямованих на виправлення, усунення або подолання недоліків, порушень або вад у психічному або фізичному розвитку особи. Це включає в себе різноманітні психолого-педагогічні практики, методи та технології, спрямовані на покращення якості життя та соціальної адаптації людей з різними формами особливих освітніх потреб. Корекційна діяльність зазвичай передбачає індивідуальний підхід до кожної особи з урахуванням її потреб, можливостей та контексту оточення. Вона також орієнтована на досягнення оптимального рівня функціонування та розвитку особистості з урахуванням її потенціалу та обставин. (Супрун, 2005).

Отже, на основі врахування психолого-фізіологічних особливостей учнів, гнучкого коригування змісту освіти, адаптації до здібностей учнів можна забезпечити успішну організацію навчання дітей з помірно інтелектуальною недостатністю в умовах навчально-корекційного простору. Як методологічна основа надання психолого-педагогічного супроводу. Важливим є використання різноманітних методів, прийомів, видів особистої роботи зі студентами, спеціалізованих навчальних організацій, які створюють сприятливу основу для очікуваних позитивних результатів.

Дитина з інтелектуальними порушеннями може добре навчатися в школі, але може потребувати індивідуальної програми та допомоги в освітніх потребах. Вирішувати завдання їх соціальної реабілітації на основі оптимальної підготовки до самостійного життя і праці неможливо без забезпечення постійного корекційного впливу на процеси їх розвитку в процесі навчання і виховання. Оскільки діти з особливостями інтелектуального розвитку мають багато суттєвих вад у фізичному та психічному розвитку, які значною мірою перешкоджають реалізації шкільної освіти та освітніх цілей, необхідно використовувати спеціальну систему засобів навчання для подолання або послаблення цих вад. У цьому і полягає суть корекційно-

виховної роботи, реалізація якої є специфічним завданням допоміжної школи та інклюзивного навчання і відбувається у двох взаємопов'язаних напрямках: виправлення дефектів, властивих дітям з інтелектуальними порушеннями; сприяти розвитку дітей. Інтелектуальні порушення у дітей представляють складну особливість їхнього розвитку. Розумова відсталість включає систематичний розлад у пізнавальній діяльності, який може бути тимчасовим (затримкою психічного розвитку) або постійним.

Однією з основних причин таких порушень є органічне ураження кори головного мозку, яке може не прогресувати, дозволяючи дітям поступово, хоча й з труднощами, розвивати пізнавальні функції. Це не обмежує їхніх можливостей жити та розвиватися в суспільстві, мати власні переконання та думки. Порушення інтелектуального розвитку – це особливий шлях розвитку, який не вичерпує всього потенціалу. Діти з такими порушеннями можуть навчатися, але повільніше, і можуть не оволодіти деякими знаннями та навичками.

Інтелектуальна недостатність у дітей може мати різні ступені від легкої до глибокої форми, залежно від інтенсивності ураження кори головного мозку. Для визначення ефективних стратегій розвитку необхідно, щоб батьки мали інформацію, яка допоможе зрозуміти бажані результати та визначити найкращі чинники для позитивних змін у розвитку дитини (Миронова, 2015).

Залежно від інтенсивності ураження кори головного мозку інтелектуальна недостатність у дітей може проявлятися різними якісними ознаками: від легкої (IQ 50–70) до середньої (IQ 35–49), важкої (IQ 25–49) і глибокої (IQ 24 і нижче) форми. Ступінь порушень інтелектуального розвитку відображається у фізичному та психічному розвитку дитини. Наприклад, діти з вираженими порушеннями можуть мати відставання у психомоторному розвитку, що виявляється у важкостях з ходьбою чи сидінням. Також вони можуть мати обмеження у вираженні усного мовлення, використовуючи лише окремі звукові комплекси для передачі емоцій та потреб.

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня мають незначні порушення в сферах пізнання та афективно-вольової діяльності. Серед дітей з порушеннями інтелектуального розвитку таких дітей більшість. Діти шкільного віку навчаються за спеціальною програмою, яка базується на змісті програми початкової освіти, до якої додаються спрощені вивчення історії, географії, природознавства, домашньої хімії та фізики. Трудове навчання, соціальна та сімейна орієнтація

займають особливе місце у шкільному навчанні дітей з легкою інтелектуальною недостатністю.

Раніше порушення інтелектуального розвитку називали «розумовою відсталістю». Термін запозичений з медицини, але термінологія постійно розвивається. Сьогодні ми говоримо, що на першому місці люди, а на другому – розлади чи особливості розвитку. Тому слово «відсталий» вживати не можна. Інтелектуальну недостатність неможливо вилікувати. Воно супроводжуватиме людину все життя. ППР є основними порушеннями, але слідує наслідки та особливості. Незначні відхилення можуть бути виправлені навіть вчителем. Інтелектуальна недостатність спричинена більш ніж 250 факторами при народженні або в ранньому дитинстві. Діти з ППР розвиваються повільніше та відрізняються від нормотипових дітей. Їх розвиток іноді нагадує схему «два кроки вперед, крок назад» (Бобренко, 2019).

Люди, які мають інтелектуальні порушення, перебувають у стані інтелектуальної депривації, при якому інформація із зовнішнього світу спотворено сприймається, переробляється і засвоюється, а отже спотворено усвідомлюється. Явне порушення емоційно-вольової сфери, нерозвиненість пізнавальної діяльності, психічних процесів перешкоджає повноцінній соціалізації таких дітей і перешкоджає встановленню двостороннього зв'язку між дитиною і суспільством, що в свою чергу не може не позначитися на формуванні Некритичне мислення дітей з інтелектуальними порушеннями є одним із провідних факторів патологічного формування Я-концепції.

Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями виявляють сильну емоційну прихильність до матері, незалежно від способу життя матері та її ставлення до дітей. Багато дітей не уникають негативних якостей архетипу особистості асоціальної матері, тому така дитина може надалі засвоїти ці якості та закріпити їх як зразки для своєї поведінки та особистої організації. Діти, матері яких демонструють позитивні якості особистості та позитивні моделі поведінки, також виявляють тенденцію до поглинання та закріплення цих якостей у поведінці та особистості (Чеботарьова, 2018).

Отже, варто зазначити, що всі вищевказані особливості психологічної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями є стабільними і є результатом органічних уражень на різних етапах розвитку (генетичного, внутрішньоутробного, пологового, післяпологового). Хоча інтелектуальні порушення вважаються необоротними, це не означає, що їх не можна виправити. Вчені відзначають позитивну динаміку розвитку дітей з

інтелектуальними порушеннями під впливом правильно організованого навчання в умовах спеціальних установ.

Відповідно до законодавства з метою створення умов для здобуття освіти в системі загальної середньої освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) психологічного розвитку, відкривається спеціальна мережа загальноосвітніх навчальних закладів: школи, школи-інтернати, навчальні заклади та реабілітаційні центри, навчально-виховний комплекс.

З 2000 року в Україні активізувалася законодавча діяльність, що регулює надання освітніх, медичних та соціальних послуг особам з інвалідністю. З 1 січня 2006 року набрав чинності Закон України «Про реабілітацію інвалідів», прийнятий Верховною Радою у 2005 році, що має особливе значення для реформування спеціальної освіти в цей період. Тому 2006 рік можна вважати початком періоду розвитку інклюзивної освіти в Україні. Згідно з українським законодавством, з того часу передбачено можливість спільного навчання дітей з особливими потребами з однолітками з типовим розвитком, але не визначено механізми фінансування, підготовку кадрового потенціалу та розробку психолого-педагогічного супроводу. Тому процес інклюзії на самому початку зустрів великий опір, особливо серед учителів загальноосвітніх і спеціальних шкіл, батьків дітей з типовим розвитком. Однак з 2015 року його було зміцнено, і сьогодні інклюзія стає ще важливішою. Створюються інклюзивні ресурсні центри, у межах яких передбачено консультування, освіту та батьківські послуги для дітей з вадами розвитку, інклюзійні класи в загальноосвітніх школах тощо.

В Україні найактивніше розвивається система навчання дітей з легкою формою інтелектуальних порушень, хоча в описаних закладах також перебували і діти з помірно інтелектуальною недостатністю для навчання яких було сформовано спеціально програму (для другого відділення спеціальної школи). Спочатку він базувався на навчальній програмі для дітей з інтелектуальною недостатністю легкого ступеня, тобто був спрощений, знижуючи вимоги до рівня засвоєння знань і сформованості навичок. Але в 2011 році був розроблений новий план навчання за 5 напрямками для дітей з помірно інтелектуальною недостатністю: «Математика», «Українська мова», «Трудове навчання», «Образотворче мистецтво», «Фізична культура». У цій програмі навчальні здібності дітей удосконалюються і дітям стає легше навчатися. Однак програма розроблена лише для початкової освіти.

За даними МОЗ, на початку 2001 року інтелектуальні порушення становили 23,1% усіх психіатричних діагнозів в Україні. На медичному обліку перебуває 53 175 дітей віком до 15 років, тобто 608,7 на 100 тис. населення. Серед 278 000 людей з інтелектуальними порушеннями різного віку 59 127 були легкими, 218 873 були помірними і 218 873 були важкими. (Слід зазначити, що не всі люди з легкими інтелектуальними порушеннями, особливо люди похилого віку, мають документально підтверджені психічні розлади). Загалом, за даними зарубіжної статистики, люди з інтелектуальними порушеннями становлять близько 1% населення планети (Нагорна, 2016).

Задоволення особливих потреб осіб з інтелектуальною недостатністю, особливо в дитинстві, також полягає в забезпеченні умов для прогресу в когнітивній сфері відповідно до їхніх здібностей і практичних потреб. Рівень і специфіка актуальних потреб таких дітей залежить від їх загального рівня розвитку, а освіта і виховання відіграють вирішальну роль у розвитку кожного. Саме ці два чинники дозволяють людині більш-менш досягнути культурні та цивілізаційні надбання людства та знайти своє місце в суспільстві.

Вітчизняна олігофренопедагогіка підкреслює важливість системного підходу до корекційного впливу на розвиток школярів з інтелектуальними порушеннями. Цей підхід включає створення таких педагогічних умов, за яких особистість розвиватиметься як цілісна структура, з урахуванням пізнавальних здібностей, потреб і інтересів, мотивації, установок, емоцій та вольових якостей. У процесі комплексної корекційної роботи над розвитком мислення розумово відсталих дітей, покладається акцент не лише на саме мислення, але й на свідоме ставлення учнів до різних аспектів дійсності, їхню здатність свідомо засвоювати інформацію та розуміти соціальні ситуації.

Для успішного здійснення корекції інтелектуальних порушень учнів важливо враховувати наступні умови: використання адаптованих методів навчання, що відповідають когнітивному рівню дітей з інтелектуальними порушеннями, а також максимальне використання цих методів для розвитку учнів; стимулювання творчого мислення учнів для підвищення їхньої мотивації до навчання та розвитку; використання корекційних прийомів для підвищення інтелектуальної самостійності учнів з інтелектуальними порушеннями; надання завдань, які відповідають рівню розвитку учнів, що допомагає досягти успішності в навчальному процесі та підтримує подальший розвиток їхніх пізнавальних здібностей (Миронова, 2015).

Корекційна спрямованість в олігофренопедагогії передбачає, що корекція інтелектуальних порушень не є окремим елементом, а становить невід'ємну складову всього навчально-виховного процесу, спрямованого на гармонійний розвиток особистості дитини з інтелектуальними викликами.

Особливе значення для соціалізації дітей з порушенням інтелектуального розвитку та формування їх життєвих здібностей має організація та функціонування простору для виховання та розвитку окремих категорій дітей. Особливо важливо збільшити освітні ресурси батьків, які є важливою частиною раннього процесу взаємодії зі своїми дітьми. Водночас забезпечення та підтримання балансу професійної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу дозволяє успішно соціальну адаптацію дитини з порушенням інтелектуального розвитку та створює максимально сприятливі умови для її розвитку.

У дефектологічному словнику термін «корекція» також трактується як система спеціальних педагогічних заходів, метою яких є подолання або послаблення не тільки індивідуальних недоліків розвитку аномальних дітей, але й формування їх особистості.

Дитина, розвиток якої ускладнюється певними труднощами, не тільки менш розвинена, ніж однолітки, але й розвивається по-іншому, – вважав Л.С. Виготський. Тому підхід до навчання таких дітей має бути іншим, особливим. Слід враховувати специфіку інтелектуальних розладів. У цих дітей низька допитливість і уповільнена здатність до навчання – здатність оволодівати соціальним досвідом у вигляді знань, умінь і навичок. У них порушуються всі когнітивні процеси (сприйняття, пам'ять, уява, мислення, мова, увага), які протікають і розвиваються повільно, в більш пізні терміни і мають специфічні особливості. Спостерігаються також порушення в розвитку емоційно-вольової сфери діяльності особистості, які вважаються вто-

ринними, похідними, залежними від недоліків пізнавальної сфери.

Велика кількість наукових досліджень довела, що діти з помірною інтелектуальною недостатністю, як правило, здатні здійснювати навчальну та практичну діяльність за умови, що зміст навчальних матеріалів адаптований відповідно до індивідуальних здібностей дитини, ретельно розроблені завдання, безперервний психологопедагогічний супровід, умови навколишнього корекційно-розвиваючого середовища. Навчання шляхом багаторазового показу виконання готує дітей до роботи. Підростаючи, вони можуть виконувати прості практичні роботи під наглядом і керівництвом учителів.

Головною метою спеціальних навчальних закладів є створення оптимальних умов для індивідуального розвитку кожної дитини з урахуванням особливостей фізичного та розумового розвитку, індивідуальних здібностей і обдарувань кожної дитини.

Висновки. Робота з дітьми, які мають інтелектуальні порушення, вимагає комплексного підходу та урахування їхніх індивідуальних потреб і особливостей. Основні вимоги до такої роботи включають глибоке розуміння індивідуальних характеристик кожного учня, застосування індивідуалізованих методик і технологій, а також створення сприятливої середовища для їхнього навчання, виховання та розвитку. Важливо враховувати результати наукових досліджень у цій області та застосовувати сучасні методи та стратегії, спрямовані на успішне соціальне та навчальне включення дітей з інтелектуальними порушеннями. Робота з цією категорією дітей вимагає спеціалізованої підготовки педагогів та фахівців, а також постійного вдосконалення методик і підходів з метою забезпечення їхнього повноцінного розвитку та інтеграції в суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобренко І. В. Організація занять з формування безпечної поведінки учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. І. В. Бобренко. Діти з особливими потребами в освітньому просторі : Збірник матеріалів V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Діти з особливими потребами в освітньому просторі», 10-11 жовтня 2019 року, Чернігів 33 (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка). Київ : Симоненко О. І., 2019. С. 22–25.
2. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. С. П. Миронова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
3. Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами: сучасні підходи: навч. метод. Посібник. В. Войтко. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2016. 84 с.
4. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник. О. Б. Нагорна. Рівне, 2016. 141 с.
5. Особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями. навч.-метод. посіб. авт.: О. В. Чеботарьова, Г. О. Блеч, І. В. Бобренко, І. В. Гладченко, О. І. Мякушко, С. В. Трикоз, І. В. Сухіна, Н. А. Ярмола. За ред.: О. В. Чеботарьової, І. В. Сухіної. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 233 с.

6. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витoki, становлення та розвиток (друга половина ХІХ-перша половина ХХ ст.): Монографія. Київ: Вид. КЮІ МВСУ Паливода АВ, 2005. 350 с.

7. Чеботарьова О.В. Методичні підходи до проектування освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами. Освіта осіб з особливими потребами: виклики сьогодення: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Наша друкарня. 2018. С. 166–172.

REFERENCES

1. Bobrenko I. V. (2019) Orhanizatsiia zaniat z formuvannia bezpechnoi povedinky uchniv z porushenniamy intelektualnogo rozvytku. [Organization of classes aimed at developing safe behavior for students with intellectual disabilities] I. V. Bobrenko. Dity z osoblyvymy potrebamy v osvithomu prostori : Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoho konhresu zi spetsialnoi pedahohiky, psykholohii ta reabilitolohii «Dity z osoblyvymy potrebamy v osvithomu prostori», 10-11 zhovtnia 2019 roku, Chernihiv 33 (Natsionalnyi universytet «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H.Shevchenka). Kyiv : Symonenko O. I. S. 22–25. [in Ukrainian].

2. Myronova S. P. (2015) Korektsiina psykhopedahohika. Olihofrenopedahohika: pidruchnyk. [Corrective Psychopedagogy. Oligophrenopedagogy: textbook.] S. P. Myronova. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. 312 s. [in Ukrainian].

3. Navchannia i vykhovannia ditei z osoblyvymy osvithimy potrebamy: suchasni pidkhody: navch. metod. Posibnyk. (2016) [Teaching and nurturing children with special educational needs: contemporary approaches] V. Voitko. Kropyvnytskyi: KZ «KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskooho». 84 s. [in Ukrainian].

4. Nahorna O. B. (2016) Osoblyvosti korektsiino-vykhovnoi roboty z ditmy z osoblyvymy osvithimy potrebamy: navchalno-metodychni posibnyk. [Characteristics of corrective and educational work with children with special educational needs] O. B. Nahorna. Rivne. 141 s. [in Ukrainian].

5. Osoblyvosti realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu v osviti ditei z intelektualnymy porushenniamy. [Features of implementing a competency-based approach in the education of children with intellectual disabilities] navch.-metod. posib. avt. (2019): O. V. Chebotarova, H. O. Blech, I. V. Bobrenko, I. V. Hladchenko, O. I. Miakushko, S. V. Trykoz, I. V. Sukhina, N. A. Yarmola. Za red.: O. V. Chebotarovoï, I. V. Sukhinoï. K.: ISPP imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. 233 c. [in Ukrainian].

6. Cuprun M. O. (2005) Korektsiine navchannia uchniv dopomizhnykh zakladiv osvity: vytoky, stanovlennia ta rozvytok (druga polovyna KhIKh-persha polovyna KhKh st.) [Correctional education for students in auxiliary educational institutions: origins, formation, and development (late 19th - early 20th centuries)]: Monohrafiia. Kyiv: Vyd. KIuI MVSU Palyvoda AV. 350 s. [in Ukrainian].

7. Chebotarova O.V. (2018) Metodychni pidkhody do proektuvannia osvithoho seredovyshcha dlia ditei z osoblyvymy osvithimy potrebamy. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy. [Methodological approaches to designing educational environments for children with special educational needs. Education for individuals with special needs: contemporary challenges]: vyklyky sohodennia: zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kyiv: Nasha drukarnia. С. 166–172. [in Ukrainian].